

KUNCZ ÖDÖN Napló

(Részletek)

Aradon születünk,

én 1884. január 18-án, Dadi 1885. december 31-én. Édes Anyánk tizennégy gyermeknek adott életet, közülük hat korán meghalt, nyolcan nőttünk fel, három leány és öt fiú. Vili (Vilma), Ila, Ágnes, illetve Doli, Dédi (én), Dadi (Aladár), Nyuszi és Laci. Édes Atyánk, Kuncz Elek,² rettegett, de ugyanakkor szeretett erdélyi tanfelügyelő volt.

Milyen emlékek maradtak meg első gyerekkori éveimből?

A nagy luxussal felépült „lyceumban” nem volt akkor még fürdőszoba; szombat délutánonként vonult át nagyszámú családunk a szomszédban lévő Sinay gőzfürdőbe. Itt kaptunk kádfürdőt. Még felnőtt koromban is vissza-visszatért a *szombati élmény*, a süllyesztett betonkád, annak szaga, mélysége, a sok gyermek hancúrozása, Édes Anyám rendcsináló alakja, aki hálóingben szállt be köznénk a kádba.

A pénteki ebédek étrendje nem volt bőjtös: köménymag-leves, marhapörkölt krumplival és morzsóka tele mazsolával. Mi, gyermekek, egy kis asztal mellett ültünk, és a sokszor kemény marhahúst nem szerettük. Minthogy Édes Atyánk szigorúan ellenőrizte az üres tányérokat (addig nem jött a morzsóka), a kellemetlen húsdarabokat titkon az asztal alá dugdostuk. Persze, takarításkor mindig kiderült a csalafintaság.

Az aradi várban börtön volt. A rabok cipőkészítéssel és lábbeli javítással foglalkoztak. Édes Anyámmal többször felmentünk a várba, ahol rabcipészek vettek lábunkról mértéket. Emlékszem a darócruhába öltözött, kopaszra lenyírt rabok arcára és a szorongásra, amelyek ezek láttára elfogott bennünket. (...)

Nagyváradra 1890-ben kerültünk.

Emlékszem az Aradról ide költöztető „karavánra”. Az aradi üzletvezetőség külön vagonot biztosított „kis” családunknak (Édes Anyám, Atyám, 9 gyermek és a személyzet), amelyet az átszálló állomásokon át-átoltak a csatlakozó szerelvényekhez. Mind a mai napig előttem van a kép, ahogyan mi, gyerekek, a csatlakozásra várva, a koszos vagonablakokra tapadva bámuljuk a minket csodálkozva fürkésző idegen arcokat, alakokat, akik bizonyára azon tűnődhetnek, vajon kik hurcolkodhatnak itt és hová ezzel a rengeteg reménytelen apró gyermekkel?

Dadi érettségi fotója

Nagyváradon a káptalan egyik nagy, földszintes házának a jobb szárnyát foglaltuk el. Szomszéd-ságunkban volt a kórház, elme-gyógyintézettel. A hatalmas udvaron jókora fészer állott, mellette kút. Kerítés különítette el a nagy gyümölcsös kertet, ahová nekünk tilos volt bejárni. Mi egy kis baromfiudvar-szerűséget kaptunk, amelyben egy pince is volt, mint külön kis épület. Ebben a dugaszban tartózkodott nyáron az öt Kuncz fiú:³ Doli (8), Dédi (6), Dadi (4), Nyuszi (2 éves) és a néhány hónapos Laci. Nagyvárad tartó-

kodásunk elején egy rémes hír bolygatta fel nyugal-munkat. Megszökött egy bolond a szomszédos kórház-ból! A „dugasz” pince ajtaját felnyitván, elrémültünk: a szerencsétlen szökevény bizony ott ücsörgött egy padon... Ránk vigyorgott. Mi persze elszaladtunk.

A „dugasz” különben nagyvárad éveink tavaszi-nyári csínytevéseinek a centruma lett. Gyermek-fantáziánk itt rendezte be „egyházi, majd katonai élet-ünket”. Kiindulási alap volt az a hatalmas láda, amely-re a pincében bukkantunk. Ebből készült el először az oltár, azután a templomtorony. Kellett azonban harang, miseruha és ministráns szoknya is. Doli a konyha még használható edényei közül kinézett egy jól megtermett és jól hangzó fazekat; egy nagy szeggel kilyukasztotta, minek folytán „használhatatlanná” vált, s így kikerült a szemétkébe. A csel bevált: természetesen harang lett a kihajított fazékból... Sikerült az oltárterítő, kehelyterítő és miseruha anyagát is előte-remtenünk, majd valamelyik leány segítségével kiszabnunk és megvarrnunk. Nem volt azonban vörös „anyagunk” a ministráns szoknyához! Hát... lett. Egy ágyazást követően a sasszemű Doli észrevette a vörös

2 Kuncz Elek (Kisfalud, 1846 – Kolozsvár, 1915) pedagógusként, köz-tisztviselőként szinte az egész Monarchiát bejárta: Nagyszében és Losonc után Arad, majd Nagyvárad következett, végül a kolozsvári tankerület főigazgatója lett. *Gimnáziumi pedagógia* (1874) című munkája folytatás és előkép – két nagybátyja (Kuncz Ignác és Kuncz Jenő) ugyanis a magyar politika-elméleti irodalom, illetve a kibontakozó magyar szociológia; fia, Kuncz Ödön pedig Budapesten a magyar kereskedelmi, illetve váltó jog elismert szaktekintélye volt.

3 Adolf (Doli), Ödön (Dédi), Aladár (Dadi), Andor (Nyuszi) és Lajos (Laci)

paplanokban rejlő fantáziát. Másnap, amikor a hálószobában magunkra maradtunk, lefejtettük két paplan vörös huzatát. Emlékszem szegény Édes Anyánk megörökönyödött jajveszékülésére, amidőn az estéli ágybontásnál rábukkant a lekopasztott paplanokra.

Történt, hogy egyik nyáron katonákat szállásoltak be a nagy hombárba. Lehetek vagy hatvanan. Természetesen állandóan a nyakukon voltunk. Amikor a katonák odébbálltak, egyszerre búcsút intettünk a „papi pályának”. Igenis, katonák akartunk lenni. Előbb megalakult a szakaszunk. Doli hadnagy, én tizedes, Dadi, Nyuszi és Laci közlegények. A dugaszban asztalt és padokat ácsoltunk össze. Volt kenyérszánk és csajkánk, amikbe betakarítottuk ebédünket. A „torony” legalsó ládáját börtönnek, tömlőcnek rendeztük be. Egy alkalommal Dadi „vétkezett”. Büntetésként Doli összekötözte szegény öcsénk két kezét, és bedobta a láda-áristomba. Jó Anyánk vágta le a szorosra kötözött zsi-neget Dadi elkéült csuklóiról, aki „közkatonához” méltóan mindvégig szóltanul potyogtatta könnyeit.

Dadi különben arról volt nevezetes, hogy rengeteget evett. Egyszer a sok töltött káposztától olyan gyomorrontást és vértolulást kapott, hogy eszméletlenül terült el.

1892 fagyos januárjában lettem 8 esztendő. Hatalmas hófúvásban kerültünk valahonnan haza. Édes Anyánk vékony pongyolába öltözve szaladt ki elénk, hogy a hótól letakarítson bennünket. Gyermekágy után volt már a kis Margitkával. Úgy emlékszem, szeretett Anyánk ekkor fázott meg és kényeszerült ágyba. Margitka január végén született, és Ő február végén, 39 éves korában halt meg, miután 14 gyermeknek (6 fiúnak és 8 leánynak) adott életet. Az utolsó kép, ami megmaradt

Róla emlékezetemben, az aggódó szeretet, a gyermekeit féltő, aggódó anya szimbóluma. Nem emlékszem, hogy valaha is bántott volna bennünket, pedig elég eleven és rossz gyermekek voltunk. Szinte most is látom a ravatalát, amelyet a lakásban rendeztek be. Ott járkáltunk,

kis gyermekek, csodálkozó, mit sem értő arccal. Furcsa volt, hogy a felnőttek komorak és ránk szólnak, ha egy hangos szót, egy játékos mozdulatot ejtünk. Aztán fekete ruhát, fekete kesztyűt kaptunk, s elindultunk a temető felé a díszes halotti kocsin. Mindez olyan különös, olyan csodálatot keltő kivonulás volt. A 6 éves Dadi betegsége miatt otthon maradt, nemkülönben a 4 éves Nyuszi, a 2 éves Laci és az alig egyhónapos Margitka. Dédi, Doli, Vili, Ila, Ágnes és Elek azonban kikísértük özvegygé vált Atyánkkal Jó Anyánkat utolsó útjára. (...)

Kolozsvárra 1892-ben költöztünk

a vasútállomás felé vezető Híd⁴ utcába. Ez is olyan ház volt, mint a nagyvárad. Földszintes, széles kapuval és macskaköves bejáróval, amely két részre osztotta az udvart. Mi a jobboldali traktusba kerültünk. Szobánk egy kapualj udvari része volt. Édes Atyánk lakrésze a mienk előtt helyezkedett el, az utcára nézett. A mi egy szobánkban aludt az öt Kuncz fiú; a lányok a másik két szobát kapták, az anyapótló házvezetőnővel együtt. Volt külön ebédlő és szalon is, és két irodahelyiség. A megérkezés nagy rumlival járt. Emlékszem a kolozsvári piaci kenyérré, amit behozott a leány nekünk. Héja leütve, íze savanyú.

Szegény Atyánknak legfőbb gondja az anyapótló házvezetőnő beállítása volt. Legjobban a harmadik „anyapótlóra”, Nécsey Imrénére, Juli nénire emlékszem (egy rajztanár fiatal özvegye volt, egygyermekes anya), aki 1903-ig kitarthat velünk. Előtte volt egy jószívű, de erősen izzadság szagú, kövér „jelenség”, majd egy erdélyi dzsentrif család sarja – egy valódi dáma, aki nővéreimet az előkelő modor rejtelmibe igyekezett beavatni, ellenben minket, rakoncátlan fiúkat, mélyen lenézett.

Lakásunk udvara keskeny, macskaköves világító udvar volt. Egyik oldalán az udvari szobák és a konyha ablakai, másik oldalán fészerek, fűskamrák. Volt kert itt is, és a jószívű háziasszony eleinte be is engedett min-

Az öt Kuncz fiú: Dadi, Doli, Dédi, Nyuszi és Laci (1907)

4 Str. Gheorghe Doja (Dózsa György utca)

ket oda, azonban egyik júliusi napon, Doli szuggesztíójára, szörnyű dolgot követtünk el. Ennivalóknak „neveztek ki” a szép kaméliarózsákat, és mindegyiket leharaptuk. Édes Atyám rettenetesen felháborodva szidta le az öt bűnöst, és nádpálcájával mindnyájunkat alaposan elnászpángolt. Persze, kitiltattunk a kertből is.

Elemi iskolánk abban a nagy, Farkas utcai⁵ épületben volt – a piarista rendház szomszédságában –, amelyikben a gimnáziumot, sőt, akkor még az egyetem jogi karát is elhelyezték. A földszinten könyvtár, igazgatói iroda és lakás helyezkedett el, valamint az udvar felé a 4 elemi tanterem és 1 tanári szoba. Az első emeleten a gimnázium 8 tanterme, a másodikon a díszterem, a fizikaszertár és a jogi tanteremek. Ez az épület számunkra meglehetősen távolra esett a Híd utcától, ami különösen télen okozott súlyos problémát, az oda gyaloglás ugyanis 20 fokos hidegben és lábszárig érő hóban nem mondható legkellemesebb szórakozásnak. Ráadásul nem is volt olyan ruhánk és cipőnk, amilyenre ilyen hidegben szükségünk lett volna. Emlékszem, sokszor kisírt szemekkel, lila-vörösre fagyott arccal érkeztem haza, persze szaladva, az iskolából.

Ez a Híd utcai gyermekszobánk megtartotta kapualj jellegét. Vagy 6 méter széles, és úgy 8 méter hosszú lehetett. Hajópadlós (Atyánk szobája parkettás volt) és nagy vaskályha állt benne. Ez előtt a kályha előtt bonyolódott le a szokásos szombati fürdés. Behoztak egy nagy mosóteknőt, teletöltötték meleg vízzel, s azután két-két fiút megmosdattak benne. Majd a tüzesen izzó vaskályha előtt meztelenül szárítottunk, melegeedtünk. Ebben a rumliban, hideg és esős időben nem igen volt alkalmunk arra, hogy elvonulva olvasgassunk, rajzolgassunk, vagy más csendes szórakozásnak éljünk.

Híd utcai világunkba villámként csapott be a gyász hír: 21 éves korában agyhártyagyulladás ragadta Elek bátyánkat. Joggyakornok volt már Budapesten. Emlékszem szegény Atyánk mérhetetlen fájdalmára. Édes Anyánk után elvesztette legidősebb fiát is, aki segíthetett volna Neki a sok kis gyermek felnevelésében. 1894 decemberében, két-éves korában „elrepült” közlünk Margitka is. Így maradtunk ismét nyolcan: a három lány és az öt fiú.

Az utcánkban lakott Ila nővérem későbbi férje, Fekete Gyula vármegyei tisztviselő is, aki azzal imponált nekünk, hogy gyakran „kilovagolt”. Apjának – nyugalmazott városi pénztárosnak – velünk szemben volt az emeletes háza. Ablakunkban várakoztunk nővéreimmal együtt, amíg ki nem nyílt a hatalmas kapujuk, hogy megjelenjen úrlovasi dresszben, hetyke ülésében a szolgabíró

úr. Nem kisebb bámulatunk tárgya volt az öccse: Pali banktisztviselő, akinek, ugyebár biciklije volt! Elérhetetlen álmom a mi szemünkben! A két Fekete-sarj elérhetetlen magasságokban lebegett képzeletünkben.

Kertünkben több vad vaníliafa zöldellt, ezek ősszel a Virginia szivarhoz hasonló gyümölcsöt hoztak, amiket mi, titkon, szivar gyanánt használtunk. Rágyújtottunk, és émelygősen édeskés füstjükre annyira büszkék voltunk, hogy néhányszor iskolatársaimat is elhívtam dohányzó piknikre...

Nagyon hiányzott az anyai simogató kéz, a meleg becézés. Akkor nem tudtuk, hogy voltaképpen mire is áhítozott a lelkünk. Ágnes nővérem igyekezett pótolni Édes Anyánkat. A hosszú téli estéken, valahányszor zajosabbak voltunk a megengedettnél, közénk ült, és elkezdett mesélni. Oly szépen, olyan hosszasan tudott mesélni, hogy képesek voltunk öt órákon át csendben elhallgatni.

1893-ban áthurcolkodtunk a Petőfi⁶ utcába. Az új lakás, a Híd utcaihoz képest, bizony kényelmes palotának tűnt. Egy öt és egy három szobás lakás volt egybe kötve. A két szélső szoba jutott nekünk, az 5 Kuncz fiúnak, a lányok és Juli néni pedig a maradék két szobát foglalták el. A kétablakos, nagyobbik szobában hatalmas, viaszkos vászonnal behúzott, hatfiókos asztal terpeszkedett. Mindegyik fiúnak jutott egy-egy fiók, ahová a könyvek, írószerek kerültek. A hatalmas asztalon nemcsak dolgoztunk, hanem étkeztünk is. A hosszú téli délutánokon Dédi és Dadi rendszerint szorgalmasan tanult. Nyuszi és Laci inkább csendesen játszadozott. Ki is jött a szomszéd szobából Vili, és – anyásan – megdicsérte a sok szorgalmas és jó gyereket. Történt egyszer, hogy egy ilyen dicséret után hirtelen csak felpattant az ajtó, és berontott Doli: kezében összeszíjazott könyvcsomót lóbált, amellyel a négy „jó gyereknek” sorra egyet-egyet koppintott a fejére. Lett is sírás, a csendből láрма. Dédi és Dadi lázadoztak az igazágtalan brutalitás miatt. Doli azonban olyan erős legény volt (már 13 éves), hogy egyikünk sem merészkedett vele birokra kiállni. A civakodások, verekedések rendszerint párok közt zajlottak: Dédi inkább Dadival, Nyuszi pedig Lacival. Persze, inkább birkózások voltak ezek a „verekedések”.

Az ebéd és vacsora, reggeli, tízórai és uzsonna mind a nagy asztalon bonyolódott le. Terítve csak ebéd és vacsora idején volt. Az ebédek akkor voltak különösen viharosak, ha csirke-, liba-, kacsa sültet hozott be a leány. Az élelmесek már menet közben elkapdosták például a melle húst, a combot és a zúzáat. Nehéz is lett volna az öt éhes sáska között ezeket a sülteket igazságosan elosztani.

Édes Atyánk az év felét általában elutazgatta (hol főigazgatói látogatásokra, hol érettségikre). Velünk általában esténként találkozott, miután hazajött a kaszi-

5 Ma Str. Kogalniceanu

6 Str. Avram Iancu

nóból. Cipője csikorgását már messziről hallani lehetett. Benyitott, megnézte, hogy lefeküdtünk-e, hogy a nagyobbak mit dolgoznak, a betegek hogy érzik magukat, aztán visszavonult az ebédlőbe, ahol a „nagyokkal” (Ágnessel, Ilával, Vilivel és Juli nénivel) szokta elfogyasztani vacsoráját. Előfordult, hogy ünnepnapokon cipőraportot tartott velünk. Elve volt, hogy fontossági sorrendben első a koszt. Volt is mindig bőven ennivalónk. Második a jól talpalt cipő, ami nem ereszti át a nedveséget. Éppen ezért mindegyikünk két-két pár cipővel rendelkezett. A ruha már nem volt annyira lényeges. Zauderer textilestől vettük

1923-ban Kosztolányi Dezső, Tóth Árpádné, Kuncz Aladár, Fenyő Miksa, Kosztolányi Ádám, Babits Mihály, Laczkó Géza, Tóth Árpád

az olcsó posztót, és egy kis szabómester öntött reánk nem éppen dicső kinézetű ruhákat. Téli kabátunk mellé sapka dukált. Tavasz kabátra nem emlékszem. Doli kapott egyszer egy ilyen kabátot; el is rohant vele verekedni (bakalódni) az unitárius diákokkal. Lett is következménye: a fegyver gyanánt használt sínszeg durván végighasította a „tavaszt”. Ma is visszacseng Édes Atyám utasítása: „Használj most így, felhasítva!”. Úgy lett. Doli ezek után kis kabátban járt mindaddig, amíg be nem álltak a fogvacogtató hidegek. (...)

Diák éveimből még valamit

fel szeretnék említeni. Elek és Margitka halála után 8-an maradtunk: 3 leány és 5 fiú. A szakácsnő és szobalány mellett – főleg a 3 leánytestvér miatt – egy házvezetőnőre is szükség volt. Ezt a 11 tagú társaságot táplálni és ruházni nem volt kis teher, főleg egy fix fizetéses köztisztviselőnek.

lőnek. Hogy Édes Atyám ezt viselni tudta, és minket rendszeren fel tudott nevelni, s ki tudta házasítani a leányokat, az egyrészt a Csornán szolgáló prépost nagybátyám segítségével, másrészt a négy első fiú ösztöndíjának volt köszönhető. Doli kedvezményes (ha nem is ingyenes) helyet kapott a Ludovika Akadémián. Nekem, Dadinak és Nyuszinak – tekintettel jeles előmenetelünkre – ösztöndíjunk volt. Én évi 420, Dadi és Nyuszi 300-300 koronás ösztöndíjban részesültünk, és nem csupán a gimnáziumi, hanem az egyetemi, sőt, a katonáskodási évek alatt is. Ezt nem szabad az akkori kultuskormányzat jó pontjai közül figyelmen kívül hagyni.

Zola „Fécondité”-je jut eszembe. A sok gyerek nagy gond, de áldást is hoz magával. Az akkori kormányzat is hóna alá nyúlt a sokgyermekes köztisztviselőnek, ha szorgalmasak és tehetségesek voltak a gyermekek. Kaptam én is, és Dadi is még 2000 Korona évi külföldi ösztöndíjat. Amit mindketten busásan kamatoztattunk is.

Vilma férjhezmenetele után Édes Apám úgy döntött, hogy a kolozsvári Petőfi utcai 8 szobás lakás nekünk túlontúl nagy. Megtehetette volna, hogy leadja a 3 szobás lakást és megtartja az 5 szobás részt, de nem tette. Felhasználva Juli néni segítségét, tanácsára kivett a Deák Ferenc utcán⁷ egy 5 szobás szörnyű lakást, amelyben két szobának és a fürdőszobának felső világítása volt, egy szoba pedig egy zajos, keskeny és műhelyekkel, nyomorlásokkal ékes udvarra nézett. Egy felsővilágítású, levegőtlen szoba volt a négy Kuncz fiú fészke (én I. éves jogász voltam, Dadi VII., Nyuszi V. és Laci IV. gimnazista). Számomra könnyebbséget az jelentett, hogy az udvari szobában (irodában) egy külön asztalom volt, ugyanis díjnoki minőségben a főigazgatóságnál havi 50 koronás fizetéssel alkalmazáshoz jutottam.

A nyolcadikos Dadi öcsém⁸ Majláth püspök úr jóvoltából,⁹ több más erdélyi gimnazistával együtt, Rómába zarándokolhatott. Hazaérkezését pontosan jelezte, úgyhogy Nyuszi és Laci ki is rohantak eléje az állomásra, arra számítva, hogy Dadi amúgy is kocsin hozza majd őket haza. Dadi meg is érkezett, két súlyos kofferrel a kezében.

⁷ 1989 óta Str. Eroilor (Hősök utca)

⁸ Egy Kemény Zsigmondról készített dolgozata jutalmául

⁹ Gróf Majláth Gusztáv Károly (1864-1940) gyulafehérvári püspökként elsősorban a keresztényszociális egyesületek révén támogatta az erdélyi magyar iskolák és egyetemek tehetséges diákjait, hallgatóit. Itt jegyezzük meg, hogy utódját, Márton Áront (aki akkor a gyulafehérvári püspöki hivatal könyvtárosa volt) az egyetemi ifjúság vezéréként mutatja be XI. Pius pápának 1931-ben, pár hónappal Kuncz Aladár halála után.

Az egyiket Nyuszinak, a másikat meg Lacinak nyomta a kezébe, kérve őket: szíveskedjenek azokat hazacipelni, mert nincs egy árva vasa sem. Mint kiderült, a kofferek azért voltak súlyosak, mert Dadi a római Colosseum köveinek egy részét emlékebe magával hozta Kolozsvárra.

Azt hiszem, 1903 nyara szabadított meg bennünket a Deák Ferenc utcai rémes lakástól. Volt a Görögtemplom¹⁰ utcában Apt fizikus professzornak egy kertes kis háza. Ebben utoljára Palkovits altábornagy lakott, aki időközben felköltözött Budapestre, így régi házába beköltözhetünk. Ez sem volt leányálom, de a Deák Ferenc utcaihoz képest – paradicsom. Volt öt rendes szobája, kis kertjébe pedig nyaranta elvonulni lehetett. Ezen kívül Dadi sem volt már velünk, ekkorra már Eötvös-kollégista lett. Így a Görögtemplom utcai házunk valóságos felszabadulást jelentett addigi helyzetünkhöz képest.

1904 tavaszán nagybátyám, a csornai prépost Adolf bácsi, egy főpapi összejövetelel találkozott Majláth püspökkel, aki unokaöccseiről, azaz mirőlünk kezdett érdeklődni. Erdély püspöke különösen Dadit és engem illetett dicsérő szavakkal. Adolf bácsi hümmöghetett valamit, nem elárulni, hogy ő – az egyszerű erdész árva gyermeke – bizony sokkal kevesebbet törődik szegény unokaöccseivel, mint az előkelő mágnáspüspök. Így az áldott Majláth püspöknek köszönhetjük, hogy Adolf bácsi írt egy levelet Édes Atyáknak, kérvén, hogy augusztus közepén Ödönt és Aladárt küldje el őhozzá, Fűrjére. Dadival aztán elutaztunk Fűrjére. Adolf bácsi 64 éves volt már, nagyon kedvesen fogadott (sajnálta, hogy pénteken érkeztünk, és így „böjtös” ebédet kellett kapnunk: halles, fogas roston, vadkacsa, karfiol és torta, gyümölcs, fekete, italok jártak fel), gondoskodott arról, hogy kirándulhassunk, vadászaton vegyünk részt. Esténként meghallgatta hegedűjátékomat. Nagyon meg volt velem elégedve. Terveinkről faggatott. Dadi Eötvös-kollégista – adtuk tudtára, én jövőre önkéntes leszek. Bécsbe szeretnék menni, hogy minél több zenét hallhassak. „Mond meg Atyádnak, hogy önkéntesi évedről én gondoskodom” – szolt búcsúzkodásunkkor, majd 100-100 koronát ajándékozott az útiköltségen felül. Nagy reményekkel, sok jövő-tervvel indultunk haza. Útban Kolozsvárra egy napot még Pesten töltöttünk... este a városligeti vurstli hangulatát élveztük.

Budapesti legényéletem

1907. szeptember 1-jéig tartott, amikor is beállított hozám Dadi, akit időközben helyettes tanárnak neveztek ki. Vagyoni egyensúlyom eddig az időpontig tökéletes volt.

Kijelentette, hogy az Arany János utcai nyomortanyán nem maradhatunk. Budán kell kinézni egy kényelmes szobát. 80-100 koronáért (amit ketten vígan elbírunk) gyönyörű szobát kaphatunk. Nekiindultunk tehát Budának, és a Pálffy tér és Zsigmond utca sarkán találtunk is egy kényelmes, nagy, bútorozott utcai szobát, ahová aztán Dadi elhozatta az Eötvös Kollégiumból íróasztalát és könyvespolcát. Az „előkelő élet” megkezdődött. Többször kellett villamossal bemennem a törvényszékre, s valahányszor két-két krajcárt kellett leszurkolnom, ha a hídon gyalog kellett hazajönnöm. Mindez újabb kiadásokat jelentett. (...)

Dadi javíthatatlan bohémlelek volt. A pénz nem maradt meg nála. Mindig anyagi zavarai voltak, habár jövedelme kétszer akkora volt, mint az enyém (a gimnázium mellett tanított a Gakelsberg iskolában is). Aranyláncom, majd aranyóráim is zálogba került. Reggel többször ugrottam ki ágyamból és néztem ablakomon keresztül a Margit körüti ferencrendi templom toronyóráit, nehogy lekéssem a hivatalt.

Budán nem maradtunk sokáig. Dadi kiszemelt a Vadász utcában (egy ugrás a törvényszéktől) egy két-szobás „lakosztályt”, amelynek az volt a bibije, hogy a hihetetlenül piszkos szobaasszonyok csak a teljes ellátás fejében voltak hajlandók azt nekünk átengedni. Én valahogy megmentettem a Kisfaludy-ebédet, de szegény Dadi megmaradt a „teljesben”, ami lassanként elviselhetlenné vált számára (tetézte a koszt primitívességét a gyakran használt lóhús). Nekem kellett őt megmentenem, úgyhogy bejuttattam ebédre a Kisfaludy Társaságba. Erre fel azonban háziasszonyaink felmondtak nekünk – így kerültünk azután a Lipót körút 8. szám alatti házba, ahol egy rendes szobát és alkóvot kaptunk. Az alkóvban volt két ágy, két szekrény és mosdó. A szobában egy heverő garnitúra és két íróasztal (az egyik Dadi büszkesége) volt a könyvpolccal. Itt laktam egészen 1908. december haváig, amíg Berlinbe nem mentem ki tanulmányútra. Az együttlakás igen kellemes volt. Gyakran csak leveleztünk egymással. Dadi akkor jött haza, amikor már, és akkor ment el, amikor még aludtam, így rendszerint egy cédulára írta fel óhaját.

1908 Karácsonyát

mind az öt Kuncz fiú együtt töltötte Kolozsváron. Doli betegsége miatt otthagyta a katonaságot, és kitűnő minősítéssel tette le a jegyzői vizsgát. Nyuszi orvos volt, Laci jogász. A két legifjabb Kuncz fiút Édes Atyám nagyon kényeztette. Nyuszi még

¹⁰ Str. Bisericii Ortodoxe

frakkot is kapott. Ez a frakk szemet szúrt Dadinak. Nyuszi egyszer barátainak nagy uzsonnát rendezett, amelyen Bilegáné nevezetű házvezetőnőnk minden jót felszolgáltattott. Dadi öcsém Iuonra, a Doli román puccerére adta fel Nyuszi frakkját és Doli fehér kesztyűjét. Iuon így vonult be, kezében a tortás tállal, az ifjak közé. Nyuszi csak egy kis idő múlva vette észre, hogy Iuon bizony az ő féltett frakkjában feszít. Az egész társaság élénk derűje közepette ugrott neki a szegény puccernek, és tépte le róla ruháját.

Kuncz Aladár a Fekete kolostor írásakor (Kolozsvár, Hid utcai lakás)

De azért nagy dolog volt, hogy az öt Kuncz fiú így összegyűlt Karácsonyra. Doli 26, én 24, Dadi 22, Nyuszi 20 és Laci 18 éves volt. Mondtuk is Édes Atyánknak, le kellene fotografáltatnunk magunkat. Atyánk egy feltétellel vállalta a költségeket: ha magunk közé vesszük kedvenc vizsláját, a Princet is. Így készült el a „hat” Kuncz fiú fényképe. (...)

*

Kedves berlini emlékem Dadi megérkezése. 1909. július vége felé lehetett. Hazamegyek a rendes könyvtári munka után Licherfeld-i lakásomra úgy 4 óra körül. Benyitok a szobámba. Ott ül, háttal az íróasztalom előtt – Dadi. Ez volt a meglepetés, nem értesített érkezéséről. Tudtam, hogy Párizsba készült, de nem írt arról semmit, hogy Berlinben megszakítja útját. Megtudtam, hogy délután 1 órától várja a „meglepetést”. A 20 km-re fekvő Friedrichsbahnhof-ról taxival jött ki hozzám, ami 11 márkájába került, és olyan éhes, hogy kopog a szeme. Tíz napot különben Berlinben szándékozik tölteni. Rögtön szóltam háziasszonyomnak, aki vállalta Dadi ellátását (tíznapos teljes ellátása 11 márkába, tehát a taxi díjába került), és beküldte mindkettőnk ebédjét. Az ebéd lila színű hideg gyümölcsleves, langyos generálszósszal (amolyan gumi arabicum-szerűvel) leöntött főtt sertés hús krumplival, és német parfé (sárga zselatinos „izében” rezgő lila csoda) volt. Én a gazda nyugalmával ettem végig az egész menüt. Az éhes Dadi azonban borzadályal riadt vissza a berlini koszt eme kivonatától. Nagyon kért, menjünk valahová, ahol enni lehet. Megnyugtattam: este rendes bécsi kosztot fogunk enni a Kempinsky-ben; most mindjárt bemegyünk a Linden kávéházba, ahol bécsi habos kávét ihat.

A vasútállomáson egy automatából 10 pfennigért egy gyönyörű torpedó szivart vásárolt. Olyan világos sárga volt, mint az álom. Rágyújtott. A szivar előbb bűzölögni, majd szikrázni kezdett. „Te, ebben nyakkendő van!” – kiáltotta, s a szép torpedót a földhöz vágta. „Oh, te könnyelmű külföldi!” – sóhajtották e látvány német szemlélői. A kávéházban Dadi 11 db. kiflit fogyasztott el. Amikor bevallottuk, a fizető pincér szemünkbe röhögött: „Ne tessék velem viccelni!”. Dadival különben végiglátogattuk Berlin nevezetességeit.

Megismerkedett barátaimmal, Hédyvel és Kurttal is, majd Párizs felé vette útját. Akkor nem sejtette, hogy négy év múlva hosszabb francia tartózkodás (öt éves internálás) várakozik reá. (...)

Budapest 1912. május 1-jétől

június végéig beköltöztem én is a Szappanos penzióba, ahol Dadi lakott. Egy nagy földszintes szobában rendezkedtem be Dadi kebelbarátjával, az író Laczkó Gézával. Laczkó Dadi osztálytársa volt Kolozsvárt. Minthogy alattam két osztállyal lejjebb jártak, bizonyos fokig „felülről” kezeltem őket. Hogy is lehet a hatodikos egy nyolcadikosnak a barátja?! Pláne, ha a nyolcadikos egyben az önképzőkör elnöke is! Természetesen magáztam Dadi osztálytársait.

Laczkó Gézával 1911-ben melegeztünk össze, ekkor már középiskolai tanár és a Nyugat beérkezett munkatársa volt. Épp árván lézengtem a Duna-parti korzón, amikor szembe jött. Megállítom és megkérdezem, van-e programja estére? Szalmaözvegy, felelte, és így teljesen szabad. Proponáltam neki Budán az ottani kioszk mögötti vendéglőt, amelyet – tulajdonosának kinézete miatt –, „vaddisznónak” neveztek. Stílszerűen malacpörköltet fogyasztottunk tarhonyával és hozzá nagyon jó bort ittunk. Az első pohárral letegeztem Gézát, akinek erre felcsillant a szeme. A csendes iddoggálás azután feloldotta a közöttünk addig meglévő feszültséget, és Géza is beszédes lett. Elújságolta, hogy ő már nyolcéves korában lett mindenkivel szemben bizalmatlan és gyanakvó, ugyanis akkor világosították fel „törvénytelen” származásáról. Laczkó Aranka színésznőnek a fia, anyja nevé

viseli, mert nincs törvényes apja. Mások gesztusát, elejtett megjegyzéseit, kézfogását, stb. hajlandó volt mindjárt úgy magyarázni, hogy azok a törvénytelen gyermeknek szólnak. Ezt gyanította eddig az én magatartásomban is. Nem is tudom, hogy mennyire jólesett neki a közeledésem és az, hogy letegeztem őt. A „vaddisznóból” mindketten barátsággal távoztunk. Örültem annak, aminek ő is, hogy a lelkében addig élő gyanú elpárolgott, és zavartalan barátság fejlődött ki közöttünk. Egy év múltán a Szappanos-penzió közös szobájában egyikünk sem érezte azt, hogy idegennel lakik együtt. (...)

Penzió-életem fő szenzációjának tartom találkozásomat Ady Endrével. Ady 1912-ben már meglehetősen beteg volt. Találkozásunkkor is szanatóriumban kezelték. Eltiltották az alkoholtól és mindenképpen szolid életre akarták szorítani ezt a nyugtalan, szertelen és boldogtalan zsenit. Ady örömmel fogadta el Dadi meghívását penziónkba egy pezsgős vacsorára. Vacsora után zenéről is gondoskodtunk: Szőnyi Géza,¹¹ Kazacsay Tibor¹² és én. Nem felejttem, Adynak különösen tetszett az egyik Grieg hegedű-zongora szonáta lassú tétele (amelyet Szőnyivel játszottam) és Kazacsay Tibor zenei vicce, amely abban állott, hogy egy neki feladott magyar dalt eljátszott Bach, Haydn, Mozart, Beethoven, Schubert, Brahms és Wagner stílusában. Vacsora után elmentünk egy kávéházba, ahol már Ady fizette a pezsgőt, és reggel hat órakor bekocsikáztunk egy Teréz körüti vendéglőbe, amelynek pianínóval felszerelt szeparéjában korhelylevest fogyasztottunk. Közben Szőnyi nekiült a pianínónak, és Ady kérésére játszani kezdte az akkor divatos medvetáncot. E tánc bizarr ritmusa Adyt is megmozgatta, aki a szoba közepére lendült és lomha lépésekkel el kezdte járni ... Ezután visszatért az asztalhoz, ahol csak ketten Laczkó Gézával képviseltük a józanságot – és kedves beszéddel felköszöntötte a két józan szalmaövegvet. Beszéde végén a Jó Istent emlegette, mire én – aki úgy tudtam, hogy Ady ateista – tréfásan megjegyeztem, hogy ő sem tud meglenni a Jó Isten nélkül. Erre a megjegyzésre Ady Endre elkomorodott, láthatóan kijózanodott, és hozzákezdett egy nagy, mély értelmű beszédhez. A beszéd gondolatmenete az volt, hogy az én istenhitem nem más, mint megerősítése annak az Istenképnek, amelyet édesanyám vésett gyermeki lelkembe. Kritika és meghasonlás nélküli elfogadása az útravalónak, amelyet a szülői gondos kéz tarisznyámba rakott. Az ő istenhite azonban más. Ő botorul és gögösen eldobta magától a gyermekkori Istent, megtagadta őt, hogy aztán szörnyű szenvedések, nél-

külözések és fájdalmak árán ismét Reá találjon. Az ő hite az igazi hit. Mert Istent csak étellel, szenvedéssel lehet megérteni, megtalálni, megőrizni.

Persze, amit és ahogyan most leírtam, csak gyenge visszfénye annak a csodálatos vallomásnak, amelyet Ady Endre 1912. június havának egyik reggelén, 7 óra tájban, egy átlumpolt éjszaka után, előttünk tett. Örök-ké bánom, hogy ezt a felejtethetetlen megnyilatkozást nem tudtam nyomban legyorsírni. (Később olvastam Babits Mihály egy tanulmányában, hogy a „hitetlenül hívő” Ady a legnagyobb vallási költők közé tartozik, aki különösen vonzódott a puritán Bibliához.) E találkozás után beszélgettünk Dadival és Laczkó Gézával Adyról. Dadi őszinte, odaadó és fenntartás nélküli rajongója volt Ady zsenijének. Laczkó Géza már kritizált, de egyet állandóan hangoztatott: „Ha Ady egyebet nem tett volna, minthogy a magyar nyelvet teljesen új szavakkal és fordulatokkal gazdagította – már akkor is megérdemli a halhatatlanság babérját.”

Ady különben az emlékezetes vacsora alkalmával a mi szobánkban írt egy verset a Népszava részére. A vers a *Népszava* egyik 1912-es júniusi számában jelent meg. A „titkár” éjfél felé figyelni kezdte Adyt, nehogy egészen elázzék. Figyelmeztette, hogy másnapra esedékes a *Népszavának* ígért vers. Ady erre lejött a mi szobánkba. Aadtunk neki papírost és író tollat. Nemsokára feljött ismét közénk, és átadta a kész verset „titkárának” (a „titkár” egy fiatal, lelkes Ady rajongó volt, aki elkísérte a beteg költőt a szanatóriumba, és főleg a tiltott kiruccanások alkalmával „vigyázott” reája).

Érdekes történetet beszélt el bátyjáról. Ady Lajos, akivel együtt tanultunk a kolozsvári egyetemen (bölcész volt), 1908 körül felkerült Pestre tanárnak. Behoztuk őt Dadival együtt a „Kisfaludy társaságba” ebédelni. Itt beszélt el, hogy amikor megpályázta budapesti állását, Ady Endre felkereste Apponyi Albertet, az akkori kultuszminisztert, és arra kérte, ne legyen akadálya öccse Pestre helyezésének az, hogy egy ilyen radikális bátyja van. Ady Lajos elvégre nem lehet felelős Ady Endre „bűneiért”. Apponyi kegyesen fogadta a költőt. Ady Lajos hamarosan Pestre került.

Közel hozta Ady Endrét hozzánk Édes Atyámnak 1915. XII. 9-én bekövetkezett halála. Csucsáról írta 1915. december 14-én azt a levelét, amelyet e naplójegyzetek *Bevezetőjében* már említettünk, s amely így zárul: „Fogadják kérem e betegségem miatt talán későn érkező pár soromat a gyász és részvétfogadás szívességekben. Mély tisztelettel Ady Endre.”

Dadinak nem írhatott, Ő Noirmoutier-ben vette a gyász hírt, és örökítette meg érzéseit a *Fekete kolostor* legszebb lapjain. (...)

11 Szőnyi Géza 1912-től a budapesti kereskedelmi és váltótörvény-szék albírója.

12 Kazacsay Tibor (1892–1977), tanár, zeneszerző, Kodály-tanítvány, a Nemzeti Zenede tanára

A világháború

az öt Kuncz fiú közül legtávolabbra Dadit sodorta. Egyedül ő szenvedte végig közülünk a háborút. Mert az ellenség kezében volt. Olyan ellenségében, akit fajtája után legrajongóbban tisztelt és szeretett. 1912 őszétől 1913 végéig Párizsban élt. Úgy megszerette és megszokta a francia kultúrét, hogy 1914 nyarán megint Franciaországba utazik, és ott marad – persze nem egészen önként – 1919 tavaszáig. *A Fekete kolostor* halhatatlan műve mindennél ékebben számol be sorsáról. Én itt csak azt említem meg, hogy Dadi sorsa fölött állandóan Édes Atyám aggódó szeretete örködött. Ő kutatta fel a szálat, amelyek Dadival összeköttetést létesítettek. Még a Francia Köztársaság elnökének, Poincaré-nak is levelet írt, elpanaszolva, hogy Dadi nem kapja meg a küldött pénzt. Engem is állandóan értesített Dadi sorsáról, közölve velem Dadinak hozzá intézett értesítéseit.

Édes Atyám halála után, 1915 végétől kezdve, Dadi nekem írja lapjait és hosszabb leveleit. 1916. január 11-én értesít, hogy január 8-án megkapta 1915. XII. 22-én kelt levelemet, amelyben Atyám halálhírét közlöm vele. „Je ne saurai jamais oublier que je n'ai pus baiser la dernier fois sa main, dont la honté et bénédiction j'ai santi même ici, si loin de lui et dans les circonstances si malheureuses.” (Soha nem tudom elfelejteni, hogy nem tudtam megcsókolni utoljára a kezét, amelynek a finomságát és a jóságát még itt is éreztem, olyannyira messze tőle, és olyannyira szerencsétlen körülmények között.)

Türelmetlenül sürgeti a híreket. Rövid cenzúrázott sorokban értesít sorsának változásairól (1916. július 18-án viszik át Il d'Yeu-be). Hosszú a várakozás. „Le temps passe toujours plus lentement. Chaque jour á venir, est deux fois plus longue et plus dur, que ce que l'on a passé déjá (1916. V. 1.)” (Egyre lassabban telik az idő. Minden egyes elkövetkező nap kétszer olyan hosszú és egyre nehezebb, mint amelyet már eltöltöttünk.)

Havonként egy levelet és két kártyát ír nekünk (ez a fele az engedélyezett havi kontingensnek). Kis fotográfiákat kér. Kis fiaim fényképéről kitalálja, hogy azok a monostori útról készültek. „D'ailleurs la rue porte le même nom, que ce village ou chateau duquel je passe maintenant le vingtième mois. Seulement celui-ci a un adjectif qualificatif, le 'noir'. Noirmoutier = nigrum monasterium.” (Amott annak az utcának ugyanaz a neve, mint annak a falunak vagy kastélynak, amelyik mellett most már huszadik hónapja vagyok. Csak ez egy minősítő melléknevet hordoz: 'fekete'. Noirmoutier = Fekete Kolostor.)

1916. május 1-jén a kolostori hangulatról számol be, amely körülveszi: „Sur ma table il n'y a qu'une Bible et un Pascal. Je les lis quelquefois, mais pas souvent, car les lettres me fatiguent les yeux. Plutôt je fais des méditations sur ma vie passée et hoche souvent ma tête... N'oubliez pas saluer en mon nom nos connaissances, et embrassez tes petits, toujours une fois plus, leur disant que ça vient de moi.” (Az asztalomon csak egy Biblia és egy Pascal van. Alkalmanként beleolvassok, bár nem gyakran, mert a betűk fársztják a szememet. Sokkal inkább elmeditálok elmúlt életemen, és gyakran csóválom a fejem... Ne feled-

jétek üdvözölni nevemben az ismerőseinket, és öleljétek meg mindig eggyel több alkalommal kicsinyeiteket, és tegyétek hozzá, hogy ez tőlem jött.)

„Peux-tu comprendre l'état d'âme de quelqu'un, qui a vu disparaître entièrement, d'un jour á l'autre, la vie ancienne qu'il a vécu pendant vingt-huit ans?” „J'observe chaque matin un petit abricotier dans notre modeste jardin, dont la vie active, tranquille et nullement égoïste, m'étonne, me rassure et donne un plaisir indicible.” (1916. II. 21.) (Meg tudod-e érteni valakinek a lelkiállapotát, aki egyik napról a másikra látta, ahogy tökéletesen eltűnt az a régi élet, amelyet huszonnyolc éven keresztül élt? ... Figyelek egy barackfát reggelente a kis kertünkben, az élénk, csendes és minden önzéstől mentes életét, és ez meghat, megnyugtat, és kimondhatatlan örömet szerez.)

*Dr. Kuncz Ödön és felesége, Vaja néni
(Bágyoni Szabó István felvétele, Budapesten,
1963 szeptemberében)*

Utolsó fogsági levelét Il d'Yeu-ből 1918 okt. 10-éről írta magyarul. A németek már hazamentek. „mi itt be kell hogy rendezkedjünk egy új télre.” Kér egynéhány fehérneműt, dohányt... „Nem is maga a dolog, de a tény, hogy kapok valamit, igen jó hatással van rám” (...)

Dadi 1919 tavaszán

szabadult francia internáltságából, s érkezett vissza Budapestre, kiéhezve, lerongyolódva. A proletárdiktatúra alatt Győrben lakott Ágnes nővérünknel. Azután visszajött a fővárosba főgimnáziumi tanárnak... Egy alkalommal felhozta hozzánk Zádory Oszkár,¹³ szobrász-fogolytársát, akiből csak úgy sziporkázott az „életigenlő” derűlátás. „Meglátjátok – mondogatta –, hogy magyar huszárokkal foglaljuk el egyszer Párizst!”

És ez még viszonylag „szerepny” jövendölés volt.

Dadinak elbeszéltem Édes Atyánk eltávozásának körülményeit. Láthatóan megkönnyebült, amikor megtudta, hogy munka közben jött el érette a Halál; nem is sejtette, hogy a vég oly közel van Hozzá; nem szenvedett semmit sem, és szereteteinek gyöngéd és meleg ápolása vette őt körül élete utolsó percéig, míg végleg le nem csukta a szemét. Internáltságának élményeiről nem szeretett beszélni. Soha nem mondott el összefüggő történeteket. Csak utalt arra, hogy egy kis szobában negyvenen voltak összezsúfolva, hónapokon keresztül marharépat ettek, fűtetlen, nedves helyiségekben teleltek, stb.

Itthon megpróbál ismét „élni”. Eljegyzett egy beteges fővárosi kislányt, és összehozott bennünket leendő családjával. Az „anyós” elhízott hisztérika, aki éjjelnappal alszik, és ha felébred, álmait leírja naplójába. Az „após” az egyetlen józan és normális lény a családban, aki a belvárosi kávéházban igen hamar megérti,

¹³ Zádori Oszkár első, 1920-as budapesti tárlatát (Nemzeti Szalon)

Kuncz Aladár méltatta – lásd: Zádory Oszkár csontminiatűrjei, Nyugat, 1921/1.

hogy leánya házasságának nincsen komolyabb alapja. Szegény Dadi ezt a kényes társalgást reám bízta. Azután lement Kolozsvárra. Hogy miért ment le? Ki tudná megmondani. Itt Pesten nem érezhette magát jól. Fegyelmet kapott a nyakába, mert a kommunista kultuskormánytól elfogadott egy „üdülőbe” szóló beutalást, ahonnan pár nap múlva Győrbe szökött, és ott várta ki az események végét. Ez a fegyelmi, amely áthelyezéssel végződött, méltán fáj neki. Lehet, hogy taszította őt Budapestről nem sikerült eljegyzése is, és a fehérterror, amely az Ő megértő, humanus lelkületét nagyon bántotta. Szeretett volna a Nemzeti Múzeum könyvtárában elhelyezkedni, hogy megírja élete főtervét, a világirodalom történetét. Hóman Bálint, volt Eötvös-kollégista barátja azonban nagyon vonogatta a vállát, amikor a tervvel előhozakodtam.

S ha Budapesten sok minden taszította Őt, ott lenn, Kolozsváron *annál több marasztalta*. Marasztalta Vili (Vilma) és három kislányának a sorsa, és igen az a szeretet, amellyel az erdélyi magyar írók ott fogadták, s az a hivatás, amely az erdélyi, kisebbségi magyar irodalom s ezzel az erdélyi magyarság megerősítése, felemelése tekintetében eléje tárult.

Egynéhányszor feljött hozzánk Kolozsvárról. 1930 őszén Hunyadi Sándorral együtt érkezett. A „Feketeszárú Cseresznyét” hozták. Aztán 1931 elején Vili nővéremtől érkeznek az aggódo hírek: Dadi nem jól érzi magát.

Nyuszi hozta fel Budapestre, a Herzog-klinikára.

45 éves korában, 1931. június 24-én májrákban meghalt. Haldoklására aranyos fényt vet a fájdalmas *Fekete kolostor* glóriája. Bánffy Miklós arra kért, vitessük le holttestét Kolozsvárra, családi sírkertjében szorít neki helyet. Én azt mondtam: legtöbben kinn vagyunk Magyarországon. Köszönjük a nemes ajánlatot, de inkább itt fogjuk Dadit eltemetni. Lehet, hogy szörnyű fájdalmam közepette nem találtam meg a kellő szavakat, nem tudtam megértetni Bánffyval, hogy Dadit nem adhatjuk oda.

Tény, hogy Bánffy ezért megharagudott reám. Még most is haragszik – 1949-ben. (...)